

Рибак І.В., Сидорук Д.Г.

ІСТОРИКО-ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В КРИМУ В ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНИЙ (1917Р.) ПЕРІОД

Кримська земля з давніх давен несе на собі дух і культуру релігії. Про це переконливо говорять історичні пам'ятки в Херсонесі (Севастопіль), Пантікапеї (Керч).

Звертає на себе увагу в Криму і християнська православна традиція, сутність якої висвітлюється в ідеї славити право – закон Божий (1). За народними повір'ями витоки православної релігії тягнуться від індоевропейської культури; від Андрія Первозванного – апостола Ісуса Христа, який заклав основи християнства в Криму, в Київській Русі (2).

Безпосередньо уся православна християнська релігія прийшла в Крим, як і в Київську Русь із Візантії і на протязі багатьох століть вона у боротьбі з ісламом відіграла роль ідеології, якою керувалася політична еліта.

Посилилися позиції православної церкви в Криму з приєднанням в 1873р. кримської землі до Російської імперії (3). В Росії, того часу, релігії користувалися нерівними правами. Панівною державною релігією була православна, а верховним захисником і хранителем її вважався сам цар. Так, в Зводі законів Російської імперії було записано: «Император, яко християнский государь Российской империи, - есть верховный защитник и хранитель догматов государственной веры и блюститель правоверия и всякого в церкви святого благочиния» (4). Цар у відповідності до закону не мав права ісповідувати іншу релігію, крім православної. У тому числі, вищі керівні посади у державі могли займатися тільки особами православної віри.

Православна церква користувалася правом автономного управління, тоді як духовні справи інших релігій підпорядковувалися відомству міністерства внутрішніх справ. Більше того, духовенство Російської православної церкви було звільнено від податків і інших суспільно-державних обов'язків, на його утримання відводилися статті доходів – десятинна, збори при відкритті церков, вінчальні збори, збори з людських пожертвувань, штрафи і податі за церковний суд і т.ін. Крім того, священнослужителі, в залежності від духовного сану, отримували державну платню.

Православна церква була поміщиком і капіталістом. Так, тільки Синод в 1906р. мав на поточних рахунках в банках не менше 60 млн. крб. золотом. Йому належали заводи, сільськогосподарські підприємства, прибуткові дома, готелі тощо. На жовтень 1917р., як свідчить церковна статистика, православна церква мала у своїх володіннях 2611635 десятин земельних угідь, у тому числі на долю білого духовенства приходилося більше 2 млн. десятин (5). Ось далеко неповний перелік тих показників, які свідчать про турботу царизму за православну церкву.

В результаті склавшись історичних умов Російська православна церква попала в певну економічну і політичну залежність від держави і вимушена була йому служити.

Основною державно-політичною функцією духовенства було те, щоби посвящати і оправдувати в очах народів існуючий в Росії самодержавний устрій.

Православна церква намагалася слухняно служити російському самодержавству. Вона не тільки обмежувалася посвяченням царської влади, але осуджала ворогів царизму, революціонерів, виступала проти вільнодумства. Нею переслідувалися такі відомі вчені, як К. Тімерязев, І. Сеченов і ін. Видатний письменник Л.М. Толстой був підданий анафемі за те, що розглядав з точки зору здорового глузду релігійну догматику і обрядовість православної церкви. Проваславна церква виступала і в ролі цензури. Вона забороняла видання матеріалістичного характеру статей і книг. З цієї причини твори таких вчених, як Фейербаха, Лафарга, Геккеля, Дарвіна і інших не публікувалися загалом, або якщо видавалися, то з великими викривленнями. Цим самим церква і держава намагалися не допустити діалектико матеріалістичного світобачення в систему освіти людей.

Особливий вплив православна церква мала на народну освіту. У всіх державних навчальних закладах обов'язковим предметом був «Закон Божий», а в початкових, церковноприходських школах він являвся основним. Головним завданням церкви було: «виховувати в дітей страх божий, любов до церкви і вітчизні».

В інструкціях директорам вищих навчальних закладів, як правило, указувалося про їх особисту відповідальність за релігійне виховання. Наприклад, директору Казанського університету в інструкції було записано: «...щоби вихованцям університету внушалась повага і любов до святого євангельського вчення» (6).

Таким чином, діяльність Російської православної церкви, на перший погляд, була направлена на духовне виховання громадян. Але церквою використовувалося немало таких заходів, як примусовість, насадження страху, побори з населення, штрафи і т. ін. Все це суперечило практиці духовного виховання, яке регламентувалося біблійними заповідями (7).

Крім того, Російська православна церква знаходилася в безпосередній залежності від держави. Тому вона була змушена штучно підлаштовувати свою духовну практику до діяльності державних органів, які поступали не завжди правдиво. Оправдання же церквою несправедливих дій державних органів нерідко викликало у людей недовіру до релігії. В результаті, коли царизм був охоплений загальнонаціональною кризою, то значна частина прихожан Російської православної церкви, у тому числі і Криму, піддержала не

тільки революційні гасла проти царизму і буржуазії, але і гасло «Свобода совісті!».

Лозунг «Свобода совісті» в революційній Росії вивинули більшовики. На II з'їзді РСДРП (1903р.) положення «свободи совісті», «відділення церкви від держави і школи» були закріплені як вимоги програми партії (8).

Теоретичні обґрунтування щодо лозунгу «Свобода совісті!» зробили К.Маркс і Ф.Енгельс (9). Вони зводяться до того, що релігія є опіум для народу і від неї необхідно відмежуватися.

Більш детально з урахуванням релігійної ситуації в Росії дану проблему проаналізував у своїх працях («Соціалізм і релігія», «Про відношення робочої партії до релігії», «Класи і партії в їх відношеннях до релігії і церкви» і ін.) В.І. Ленін. Він писав: «Религия есть опиум народа. Религия – род духовной сивухи, в которой ради капитала топят свой человеческий образ... Государству не должно быть дела до религии, религиозные общества не должны быть связаны с государственной властью. Всякий должен быть, совершенно свободно исповедовать какую угодно религию или не признавать никакой религии... Полное отделение церкви от государства – вот то требование, которое предъявляет социалистический пролетариат к современному государству» (10).

Що стосується взаємовідносин релігії і школи, то досить характерними з цього приводу є слова Н.К. Крупської. Вона говорила: «Государство всегда пользовалось церковью для духовного порабощения масс, и церковь охотно играла эту роль орудия порабощения... Из отделения церкви от государства логически вытекает отделение школы от церкви... Священник проповедует неосуждение, прощение своим классовым врагам; он проповедует отречение от земных благ, воздержание; обещает справедливость на небе. Затем будут учить этому своих детей рабочие и крестьяне, которые добиваются справедливости здесь на земле... Надо предохранить ребёнка от внушения ему истин, противоречащих науке» (11).

Таким чином, виходячи із вказаних вище обґрунтувань, необхідність втілення в життя народу революційної Росії і Криму вимог свободи совісті, відділення церкви від держави, школи від церкви диктувалося наступними історичними умовами:

По–перше, духовна діяльність Російської православної церкви була дискредитована експлуататорською політикою царизму. Так як православна церква (з причин своєї залежності від держави) була вимушена "виправдовувати" самодержавну політику. В результаті чого люди, які втрачали довіру до царизму, також відходили і від віри до церкви.

По-друге, теоретичним підґрунтям більшовицької партії, яка в жовтні 1917р. прийшла до влади в Росії, Криму, була матеріалістична ідеологія. За своєю природою більшовицька ідеологія знаходилася в антагоністичному протиріччі з державною ідеєю православної церкви. Тому відділення же церкви від держави і школи від церкви відкривало свободу одноосібного панування в комуністичній (матеріалістичній) ідеології.

По-третє, Російська православна церква не вичерпала своїх можливостей в духовному житті. Вона мала і захисників. Тому більшовицьке керівництво не могло заборонити релігію загалом. Але відділити її від держави воно було в стані, що і зробило. Тим самим даною дією було продекларовано заходи щодо позбавлення церкви від державної залежності.

По-четверте, на початку ХХ ст. в світі вже був накопичений певний досвід щодо відділення церкви від держави. В 1731р. вперше в світі в США відбулося відділення церкви від держави. Правда, діяльність державних органів США і до сьогодні присвячується церквою і зв'язана з виконанням релігійної обрядовості. В 1871р. Парижська комуна прийняла історичний декрет про відділення церкви від держави, який за 72 дні існування комуни не був виконаний (12). Світовий досвід про відділення церкви від держави показував певний приклад більшовицькому керівництву щодо дій у сфері релігійної політики, хоча ніде в світі даний досвід ще не існував у завершеному вигляді.

Ось які склалися умови щодо здійснення релігійної політики в революційній Росії і Криму в післяжовтневий (1917р.) період. Вони забезпечили собою підґрунтя того, що 23 січня 1918р. Рада Народних Комісарів прийняла декрет «Про відділення церкви від держави і школи від церкви»(13).

Прийнятий декрет став програмним документом щодо будови радянською владою релігійної політики в Росії і в Криму. Декретом закріплювалися правові основи про вирішення наступних проблем:

- закріплення свободи совісті громадян;
- надання рівних прав всім релігіям;
- відділення церкви від держави;
- відділення школи від релігійних громад і т. ін.

В результаті даним декретом були визначені принципи, які регламентували взаємовідносини між Радянською державою і церквою. Зовнішній їх вигляд носив демократичний характер, направлений на визволення церкви із під ярма держави, на забезпечення свободи совісті громадян.

З ціллю втілення в життя вимог декрету у травні 1918р. при наркоматі юстиції було створено спеціальний VIII відділ – відділ проведення в життя декрету «Про відділення церкви від держави...». Такі відділи були створені і в губернських комісаріатах юстиції. Порядок проведення декрету в життя деталізований у спеціальній інструкції, яка була прийнята постановою Народного комісаріату юстиції від 24 серпня 1918р. (14).

Так, в інструкції говорилося, що майно православного відомства переходить до місцевих Рад робітни-

чих і селянських депутатів, які в свою чергу передають в користування його місцевим жителям і постійно контролюють якість його збереження. Тобто мова у даному положенні ведеться не про конфіскацію і ліквідацію церковного майна, але про суспільне користування ним, про суспільний контроль за його збереження. Що стосується храмів і молитовних домів, які мали історичну і художню цінність нагляд за їх збереження покладалася на народний комісаріат освіти.

Все ж інше майно - землі, фабрики, заводи, промисли, капітали, які не зв'язані з церковною службою повинні були конфісковуватися. Це, з одного боку, звільняло церкву від матеріальних кайданів і спрямовувало розвиток духовних ідеалів. З іншого ж, - якщо врахувати не високу духовну зрілість людей, то позбавлення церкви матеріального майна загрожувало її ліквідуванням, так як майно у значній мірі служило джерелом матеріального забезпечення церковного життя.

Дальше в інструкції вимагалось, щоби в державних, публічно-правових громадських приміщеннях не допускалося:

- проведення релігійних обрядів і церемоній (молебнів, панахид і т. п.);
  - розміщення яких би то не було релігійних творів (образів, картин, статуй релігійного характеру і т. п.).
- Однак відомо, що релігійні твори як музичні, так і образотворчі несуть своїм змістом історію, культуру народу. Відмова же від них означає духовне обкрадання церкви – людей.

Стосовно відділення школи від церкви в інструкції відмічалось, що «викладання яких би то не було релігійних віровчень ні в якому разі не може бути допущено в державних, громадських і приватних навчальних закладах». Крайність даного рішення в сучасних умовах вже поправлено життям. Так, сьогодні у навчальних закладах введено вивчення курсу «Релігієзнавства».

Реформування взаємовідносин між церквою і державою наносило особливо сильного удару по викладацькому складу богословських предметів. Він звільнявся з роботи, лишався всякої державної платні. Призупинялася державна оплата також і священнослужителям. В інструкції говорилося, що «ні один державний, а ні публічно-правовий заклад не вправі видавати викладачам релігії яких би то ні було грошових сум».

В результаті створеної правової бази щодо взаємовідносин між церквою і державою в Росії і Криму виникла ситуація, коли державна платня для церковників призупинялася, вони лишалися матеріальних засобів для існування. Із декрету слідувало, що держава більше не є зацікавленою в релігійному забезпеченні.

Тому духовенству в даній ситуації більш нічого не залишалось робити як чинити опір намаганням втілити в життя вимог декрету «Про відділення церкви від держави і школи від церкви»; як йти служити тим, хто в них мав потребу. А таку потребу мали контрреволюційні сили.

Враховуючи дану ситуацію, Священний Синод у відповідь на радянський декрет заявив, що «Доселе Русь была святой, а теперь хотят сделать её поганою»(15).

З великими стражданнями, переживаннями відносився до декрету і дій, які були ним викликані Патріарх Російської Православної церкви Нікон. Він у своєму зверненні (літо 1918р.) до архіпастирів, пастирів і всіх віруючих писав: «...Зовем всех вас, верующих и верных чад Церкви: станьте на защиту оскорбляемой и угнетаемой ныне Святой Матери нашей. Враги церкви захватывают власть над нею и её достоянием силою смертоносного оружия, а вы противостаньте им силою веры вашей, нашего гласного всенародного вопля, который остановит безумцев и покажет им, что не имеют они права называть себя поборниками народного блага, строителями новой жизни по велению народного разума, ибо действуют даже прямо противно совести народной».

У відповідь на декрет віруючі виступили багатотисячними Хресними ходами. З хоругвіями і чудодійними образами, з молитвами і церковними піснями йшли чоловіки і жінки до кафедральних храмів своїх міст. Серед людей розповсюджувалися листівки, в яких проклиналися Радянська влада, викликався на голови «безбожників і насильників гнів божий», закликалися більшовики до віри в Бога (17). На підприємствах збиралися підписи робітників на захист від арешту Патріарха Тихона. Священнослужителі виступали на організованих білогвардійцями мітингах з закликами щодо пожертвувань для боротьби проти червоного терору. Так, літом 1920 року після проведення серії таких мітингів в Севастополі дохід від благодійних пожертвувань склав 5 729410 крб. (18).

В той же час, долаючи відчайдушний супротив духовенства, Радянською владою на кінець 1920р. було ліквідовано 673 монастирі, передано селянам 827540 десятин монастирських земель; націоналізовано власності релігійного відомства: заводів – 84, молочних ферм – 436, тваринних дворів – 602, дохідних домів – 1112, готелів – 704, пасік – 311, лікарень і приютів – 277 і т. ін.(19).

Дані заходи наочно свідчать про те, що в складних умовах громадянської війни декрет «Про відділення церкви від держави і школи від церкви» притворявся в життя.

Виконувався він і в Криму. Це видно навіть із звіту Архієпископа Таврійського і Сімферопольського Дмитрія Патріарху Московського і Всієї Русі Тихону: «Смею уверить Вас – все мои сослуживцы мученики»(20).

Однако на релігійну політику Радянської влади в Криму суттєво впливали наступні фактори:

- Крим був багато національним регіоном. На кримських землях проживали росіяни і українці, татари і греки, німці і караїми і т. ін. І необхідно було врахувати всю різноманітність національних їх куль-

тур. Однак громадянська війна цього не дозволила і загострювала все більше міжнаціональні, міжрелігійні суперечності;

- Крим за територіальною ознакою був ближче до України. Тому не безпричинно Україна намагалася його приєднати до себе;
- стосовно володіння Кримом будували свої плани і інтервенти Німеччини, країн Антанти;
- остра боротьба за Крим приводила до частоті зміни в ньому окупаційних режимів;
- на релігійну політику в Криму продовжували впливати і міжконфесійні суперечності. Так як на 1917р. в Криму нараховувалося 729 мечетей, 197 християнських церковів, 24 синагоги, 6 караїмських кенас (21).

Всі ці фактори вимагали особливих підходів до здійснення релігійної політики в Криму, яка повинна би була враховувати і національний склад населення, і територіальні ознаки, і міжконфесійні особливості і т. ін. В умовах громадянської війни це було неможливо. Тому і виконання вимог декрету «Про відділення церкви від держави і школи від церкви» в Криму відстрочувалося далі на 20-30-ті роки.

Разом з тим історико-теоретичні підвалини щодо релігійної політики в Криму залишалися тими, що і в Росії. В основі їх лежав декрет «Про відділення церкви від держави і школи від церкви». В основі їх знаходилась матеріалістична ідеологія, яка сама претиндувала на державну «релігію». Тому релігійна політика Радянської влади носила атеїстичний характер; була спрямована на відторгнення церкви від людей, держави; фактично була спрямована на її ліквідацію.

Література:

1. Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. 2-ге вид-ня. – К.: Місія УПЦ (КП) на Святій Землі, 2000. – С. 34.
2. Українці : народні вірування, повір'я, демонологія. – 2-е вид. – К: Либідь, 1991. С.14-50.
3. Боги Тавриди (История религии народов Крыма). – Севастополь, 1997.- С.4.
4. Куроедов В.А. Религия и церковь в Советском государстве. – М.: Политиздат, 1982. – С.31.
5. Лисавцев Э.И. Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР. – М.: Мысль, 1971. – С.38.
6. Куроедов В.А. религия и церковь в Советском государстве. – М.: Политиздат, 1982. – С.40.
7. Библия: Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. Юбилейное издание, посвящённое тысячелетию Крещения Руси. – М.: Изд-е Московской патриархии, 1988. – С.73.
8. Коммунистическая партия Советского Союза в революциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986). – 9-е изд-е., доп. и испр. – М.: Политиздат, 1983. – Т.1. – С.62.
9. К. Маркс и Ф. Энгельс. – Соч.-Т.1. – С.414-415; Т.4. – С.204-205; Т.19. – С.30; Т.20. – С.329-330, 636-637; Т.23. – С.90.
10. Ленин В.И. Социализм и религия. – Полн. собр. соч. – Т.12. – С.143-144.
11. Деятели Октября о религии и церкви (Статьи. Речи. Беседы. Воспоминания.). – М.: - «Мысль», 1968. – С.115-117.
12. Куроедов В.А. Религия и церковь в Советском государстве. – М.: Политиздат, 1982. – С.21, 29.
13. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М.: Политиздат, 1977. – С.96-98.
14. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М.: Политиздат, 1977. – С.98-101.
15. Вострышев М. Божий избранник: Крестный путь святителя Тихона, Патриарха Московского и всея России. – М.: Современник, 1991. – С.64.
16. Вострышев М. Божий избранник: Крестный путь святителя Тихона, Патриарха Московского и всея России. – М.: Современник, 1991. – С.62.
17. Сидорук Д.Г. Патриотизм и отечественный Военно-Морской Флот в годы гражданской войны (октябрь 1917-1920гг.). – Севастополь: СВВМУ им. П.С. Нахимова, 1992. – С.31.
18. Архив русской революции. – Берлин: Изд-во «Слово», 1922. – Т.V.- С.27-33.
19. Лисавцев Э.И. Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР. – М.: Изд-во «Мысль», 1971. – С.39.
20. Вострышев М. Божий избранник: Крестный путь святителя Тихона, Патриарха Московского и всея России. – М.: Современник, 1991. – С.86.
21. Боги Тавриди. История религиозных народов Крыма. – Севастополь, 1997. – С.13.